

ВЪЗПРИЯТИЯ И НАГЛАСИ НА УЧЕНИЦИТЕ ПО ВАЖНИ ОБЩЕСТВЕНИ ВЪПРОСИ¹⁾

(Данни от Международното изследване
на гражданското образование – ICCS 2016)

Светла Петрова

Център за оценяване в предучилищното и училищното образование

Резюме. В статията е представен анализ на данни от Международното изследване на гражданското образование – ICCS 2016. В ICCS 2016 участват 24 държави/региона. Изследването в България се организира и провежда от Център за оценяване в предучилищното и училищното образование (ЦОПУО).

Keywords: International civic and citizenship study; comparative research program; civic and citizenship education

Гражданска активност на учениците

Гражданската активност на учениците се определя, като се проучва индивидуалният интерес на учениците към политически и обществени въпроси и тяхната самооценка за ефективността им като граждани; участието на учениците в живота на училището, както и в инициативи извън училище; вероятната им гражданска активност в бъдеще. Гражданската активност и участието на гражданите в обществения и политическия живот са основна характеристика на демократичното общество. Поради това цел на ICCS 2016 е да се определи доколко активното гражданско участие и активността на учениците са част от гражданското образование в държавите. Гражданското участие се отнася не само до личната ангажираност на ученика с конкретни дейности, но включва и неговата мотивация, увереност, че действията му са ефективни, както и убеждението му, че има способности и е подготвен да участва активно. Гражданското участие се дефинира по-скоро като ангажираността на хората с живота на тяхната общност, но не непременно с политика. Например данните от 2016 г. показват, че повече ученици се включват в доброволчески дейности в сравнение с 2009 г. Повече ученици също изразяват готовност да гласуват на избори в бъдеще.

И в тази област обаче се наблюдават някои специфики. Например:

– готовността на учениците да участват в легални протести, не се свързва пряко с познанията им по гражданско образование, докато готовността за

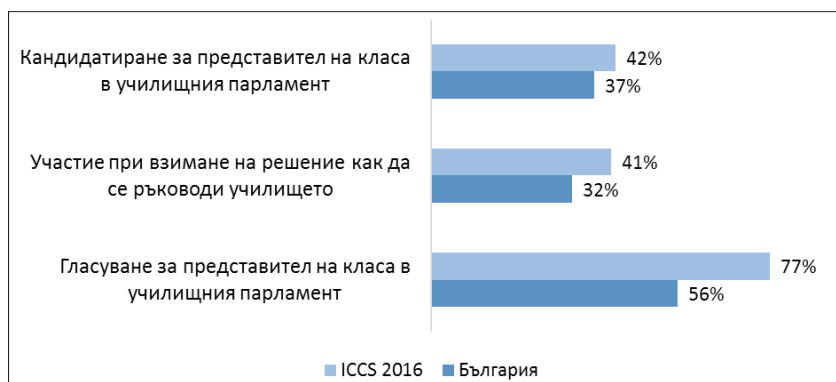
участие в незаконни протести е по-голяма сред учениците с ниски постижения по гражданско образование;

– учениците, които показват интерес към политически и обществени въпроси, са по-склонни да участват в политически партии и организации в бъдеще, докато учениците с по-високи резултати на теста показват по-малко желание за политическа активност и участие в политически партии в бъдеще.

Участие на учениците в граждански инициативи в училище

Резултатите от предходния етап на изследването – ICCS 2009 – показаха, че училищата, които се управляват по-демократично, допринасят в по-голяма степен за мотивирането на учениците да участват в граждански инициативи. Националните данни тогава показаха, че основните области, в които се изиявяват учениците в училище, са предимно спортни и културни прояви. От друга страна, много малко ученици участват в дейности, свързани с ученическото самоуправление. Беше направен извод, че ученическото самоуправление, като принцип и практика, все още не е застъпено достатъчно добре във всички училища. Дори и там, където съществуват някакви форми на ученическо самоуправление (например ученически парламент или ученически съвет), те не получават необходимата подкрепа от страна на училищното ръководство.

Изследването през 2016 г. оценява участието на учениците в училищния живот посредством няколко въпроса, повечето от които са напълно идентични с тези, използвани през 2009 г. По този начин може да се направи сравнение между резултатите от двата етапа на изследването и да се види дали са настъпили съществени промени в участието на учениците в управлението на училището. Фигура 1 показва колко процента от учениците в България и средно в ICCS са участвали в конкретни дейности в училището през последните 12 месеца. Това са дейности и граждански инициативи, свързани с управлението на училището и самоуправлението на учениците.

Фигура 1

По-малко български ученици се включват и в трите дейности в сравнение с връстниците си в останалите държави. Впрочем България е сред държавите, в които най-малко ученици са посочили, че са участвали в която и да е от изброените три прояви на гражданска активност през последната една година. Данните по държави съществено се различават. Например много голям дял от учениците в Норвегия (93%), Чили и Хърватия (по 91%), Колумбия (90%) са участвали в гласуване за представител на класа в училищния парламент.

За да разберем кои са причините толкова малко български ученици да участват в дейности, свързани с ученическото самоуправление, е необходимо да проучим дали българското училище създава условия за подобна проява на гражданска инициатива и участие. От информацията, която са посочили директорите на училищата в извадката, попълвайки въпросник, става ясно, че в 25% от училищата не съществува никаква форма на ученическо самоуправление (например ученически парламент или ученически съвет). Само около една трета от директорите са посочили, че осмекласниците в училището са участвали в избори за представители в ученически парламент/ученически съвет.

Освен това от съществено значение е да се проучат нагласите на учениците и мнението им за необходимостта, смисъла и ползата от участието им в граждански инициативи в училището. Ето какво мислят осмекласниците в България по конкретни въпроси, свързани с важността на участието им в училищния живот. Въпросите са формулирани така, че да уловят разбиранията и нагласите на учениците, свързани с поведението им в бъдеще като граждани, и доколко те могат да влияят върху обществените процеси.

– 77% от българските ученици смятат, че участието на учениците в управлението на училището може да го направи по-добро (ICCS средно 90%).

– 83% посочват, че когато учениците действат заедно в едно училище, то ще настъпят много положителни промени (ICCS средно 93%).

– 89% подкрепят разбирането, че организирането на групи от ученици, които да изразяват мнението си, може да помогне при решаването на проблемите в училището (ICCS средно 87%).

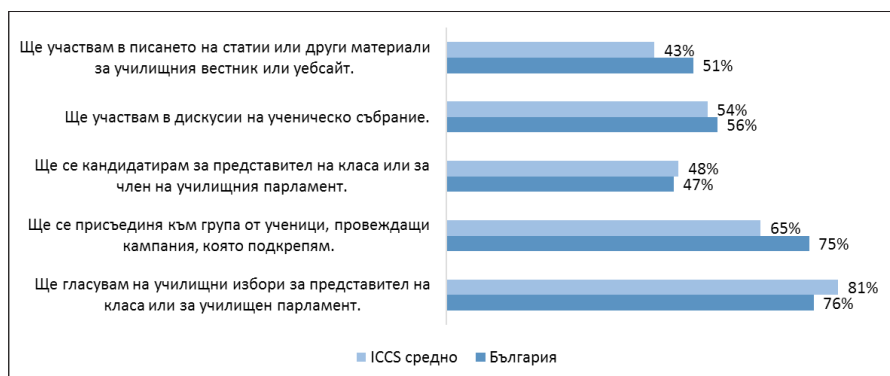
– 89% смятат, че учениците могат да окажат по-голямо влияние върху това, което се случва в училище, ако действат заедно, а не поотделно (ICCS средно 90%).

– Според 80% от учениците гласуването на ученически избори може да промени това, което се случва в училище (ICCS средно 81%).

Макар че по повечето показатели данните на българските ученици са по-ниски от тези на връстниците им, можем да направим извод, че преобладаващата част от учениците разбират колко е важно да участват в училищния живот. Те имат положително отношение към участието в

различни форми на граждански инициативи, свързани с управлението на училището и самоуправлението на учениците. И тук момичетата показват по-голяма степен на ангажираност в сравнение с момчетата. По-активни са и учениците с по-високи резултати на теста (равнища А и Б от скалата на постижения).

Данните на фигура 2 позволяват да се проучат нагласите на учениците за гражданско участие в училище, като се проследи колко от тях биха се включили в няколко конкретни инициативи, ако имаха такава възможност.

Фигура 2

И по тези показатели данните на българските ученици не се различават съществено от усреднените данни за изследването с изключение на два въпроса: „ще участвам в писането на статии или други материали за училищния вестник или уебсайт“ и „ще се присъединя към група от ученици, провеждащи кампания, която подкрепям“. Иначе от изброените дейности най-голям дял български ученици са склонни да участват в кампании в подкрепа на някаква кауза и да гласуват на училищни избори. Момичетата и учениците с по-високи резултати на теста отново проявяват по-голяма готовност за участие в граждански инициативи в училище.

Участие на учениците в граждански инициативи извън училище

Учениците, които участват в ICCS, са на възраст, която не им позволява достъп до много форми на гражданско участие в обществото. Въпреки това е важно да бъдат проучени нагласите на учениците за участие в обществен живот на по-късен етап – като възрастни. Освен това съществуват основания да се смята, че гражданската активност на учениците в училище и извън училище оказва силно влияние върху тяхното поведение и ангажираност в гражданското общество по-късно.

В сравнение с учениците от останалите държави много повече български ученици участват в инициативи, свързани с опазването на околната среда. Около 54% от българските ученици (30% средно за ICCS) са участвали в дейността на екологична група или организация през последната година; 50% (37% за ICCS) са били част от доброволческа група; 39% (24% ICCS) са били част от младежка група, която организира кампании по конкретен проблем. Данните ясно показват, от една страна, че българските ученици са ангажирани по-активно с граждански инициативи извън училище, отколкото в училище. От друга страна, много повече български ученици се включват в граждански инициативи извън училище, отколкото техните връстници в останалите държави.

В сравнение с предходния етап на изследването през 2009 г. най-съществено се е увеличил дялът на учениците, които участват в доброволчески дейности. Макар и в по-малка степен, също се е увеличил дялът на учениците, които се включват в дейности за опазване на околната среда. Налице е също и слаба тенденция към намаляване на броя на учениците, които се присъединяват към кампании по конкретен проблем.

За да разберем доколко гражданската активност на младите хора може да бъде предпоставка за по-активно гражданско участие в бъдеще, ще проследим какви са нагласите и желанията на учениците за участие в обществения живот като възрастни. Те се измерват посредством няколко въпроса, които имат за цел да определят както нагласите им за гражданско участие като избиратели, така и чрез пряко участие в политическия процес. От друга страна, важно е да се определи и доколко учениците са склонни да прибегват до по-крайни форми на протест като средство за влияние при взимане на политически решения и за постигане на конкретни цели.

Най-напред ще се спрем на нагласите на учениците да участват в обществения живот като избиратели и чрез пряко политическо участие. Фигура 3 показва колко процента от учениците в България и средно в ICCS са посочили, че биха участвали в обществения живот по описания начин.

Очевидна е незаинтересоваността на учениците да участват пряко в политическия живот, като членуват в политическа партия или професионален съюз. Само около една четвърт от тях биха се кандидатирали на местни избори или биха се присъединили към политическа партия или професионален съюз. От друга страна, много повече ученици биха гласували на местни и национални избори – съответно 84% и 79%. Учениците, които биха гласували на избори, имат много по-висок среден резултат на теста в сравнение с учениците, които не биха гласували. Например разликата между средния резултат на българските ученици в двете крайни групи – тези, които със сигурност биха гласували на национални избори, и тези, които със сигурност не биха гласували – е 70 точки (съответно 519 и 449 точки).

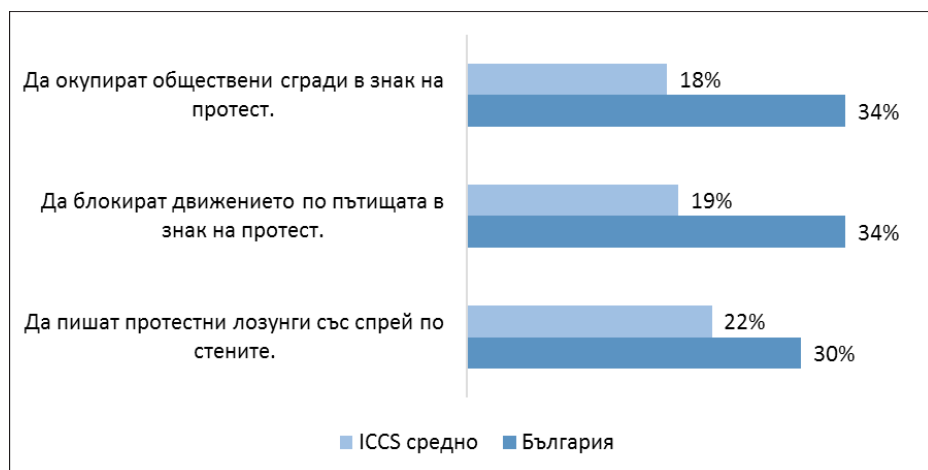
Фигура 3

Фигура 4

По-нататък ще коментираме резултатите, които показват доколко учениците са склонни да участват в различни форми на протест за изразяване на позиция и дори във форми на гражданско неподчинение. Фигура 4 представя дела на учениците в България и средно за ICCS, които биха предприели конкретни действия, за да изразят мнението и позицията си по важни обществени въпроси. Българските ученици са склонни в по-голяма степен да участват във всички изброени действия за изразяване на позиция по значим обществен или политически въпрос в сравнение с връстниците си в останалите държави.

Също значително повече български ученици са склонни да прибегват до някои по-крайни форми на протест в сравнение с останалите участници в изследването, както показва фигура 5. По отношение на този показател данните за България са съпоставими с данните за Чили, Колумбия, Доминиканската република, Мексико и Перу. Най-малко ученици биха участвали в крайни форми на протест в Дания, Финландия, Швеция, Белгия и Китайски Тайбей.

Фигура 5

Във всички държави момчетата са по-склонни да участват в подобни крайни прояви на протест за разлика от момичетата. Освен това учениците, които са посочили, че по всяка вероятност биха предприели такива действия, имат значително по-нисък резултат на теста по гражданско образование във всички държави. Наблюдаваме ясно изразена отрицателна взаимовръзка между очакваното участие в крайни форми на протест и познанията на учениците по гражданско образование. Например разликата между българските ученици, които са посочили, че със сигурност биха участвали в окупация на обществена сграда в знак на протест, и тези, които със сигурност няма да го направят, е 60 точки

(съответно 455 и 515 точки). Разликата между резултатите на учениците, които биха участвали в блокада на движението по пътищата в знак на протест, и тези, които не биха участвали, е 65 точки (съответно 445 и 510 точки).

И накрая, за да разберат как функционира демокрацията например, учениците трябва да имат знания за правата на човека, за демократичните институции, за гражданското общество и неговите принципи и т.н. Доколко българското училище дава възможност на учениците да придобият тези знания, можем да съдим по преценката на самите ученици. Фигура 6 показва колко процента от българските ученици са избрали възможностите „много“, „достатъчно“, „малко“ и „нищо“, за да посочат колко са научили в училище по следните въпроси:

Фигура 6

Най-голям дял ученици – 85% – посочват, че са получили достатъчно знания как да опазват околната среда. Най-малко са научили учениците за важните политически проблеми и събития в други държави – само 40% посочват, че са получили достатъчно знания в училище по този въпрос. Друга сравнително слабо застъпена тема в подготовката на учениците е как функционира икономиката. Само 44% от учениците смятат, че са научили достатъчно по този въпрос. Ако съдим по преценката на учениците, почти две трети от тях (63%) са научили в училище и за начините, по които гражданите могат да гласуват на избори. Ако трябва да обобщим, малко повече от половината ученици посочват, че са получили информация по повечето теми именно в училище.

Училищен климат

Най-общо изследването на училищния климат се изразява в проучване на впечатленията, мненията и очакванията на членовете на училищната общност за училището като среда за учене, както и за тяхното поведение в тази среда. Училищният климат и взаимоотношенията между учителите и учениците, а и между самите ученици имат съществено влияние върху образователните постижения на учениците.

Въпросникът за ученика на ICCS 2016 съдържа шест въпроса, които позволяват да се опишат обстановката и средата в училище през очите на учениците. Тези въпроси представят различни сценарии на поведение, когато се обсъждат политически и социални въпроси в редовните учебни часове.

- Учителите насърчават учениците да формират собствено мнение.
- Учителите насърчават учениците да изразяват мнението си.
- Учениците предлагат актуални политически събития за обсъждане в час.
- Учениците изразяват мнението си в час дори и когато то се различава от мнението на повечето от учениците.
- Учителите насърчават учениците си да обсъждат проблемите с хора, които имат различно мнение.
- Учителите представят проблемите от различни гледни точки, когато ги обясняват в час.

На базата на отговорите на учениците на тези въпроси се формира индекс, чрез който се изразява доколко свободно и открито учениците могат да изразяват мнението си по въпроси от областта на гражданското образование в час. Данните за България не се отличават от средния показател за изследването: съответно 48 и 50 точки (ICCS средно). Не е настъпила промяна и в сравнение с ICCS 2009. По аналогичен начин и на базата на следващите пет твърдения е изготвен индекс, който показва какви са отношенията между учениците и техните учители според преценката на учениците.

- Повечето от моите учители са справедливи към мен.
- Учениците се разбират добре с повечето от учителите.
- Повечето от учителите се интересуват дали учениците са добре.
- Повечето от моите учители наистина изслушват това, което искам да кажа.
- Ако имам нужда от допълнителна помощ, ще я получа от учителите си.

И по този показател данните на българските ученици не се отличават от усреднените резултати на останалите държави: 53 точки (България) и 52 точки (ICCS средно).

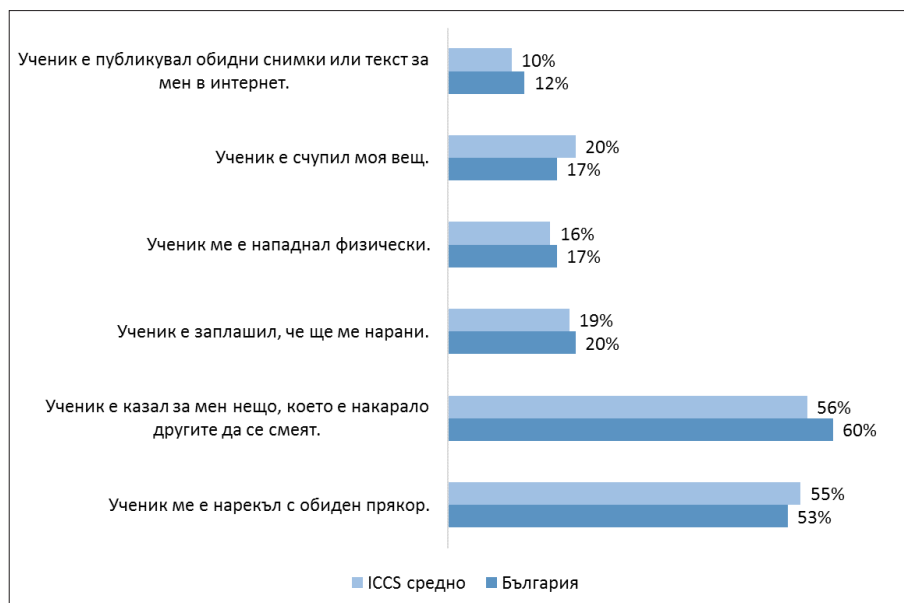
Тормозът е друг аспект, който показва какъв е училищният климат. В изследването ICCS 2016 тормозът се дефинира като повтарящо се агресивно поведение, имащо за цел да нарани някого физически, емоционално, вербално или посредством общуване в интернет. Това поведение се смята за симптом на социална дезинтеграция или на нарушено общуване в училище. Данните показват, че в много държави училищата са изправени пред проблема с тормоза както в училищна среда, така и в киберпространството.

Тормозът – физически или вербален – е пряко свързан с феномена на общественото изключване, тъй като някои ученици могат да бъдат игнорирани или отхвърлени от връстниците си или да станат обект на различни форми на унижение. Тъй като учениците все по-често използват електронни технологии, то кибертормозът става нова форма на агресия и тормоз, която също се проучва.

Въпросникът за ученика съдържа няколко въпроса за тормоза като част от по-общото прочуване на обществените отношения в училище и училищния климат. Подобни въпроси са включени и във въпросника за училището и въпросника за учителя, като целта е да се проучи мнението на директорите и учителите за тормоза в училище (включително кибертормоза), както и какви дейности се осъществяват за прекратяването му. Този подход позволява проблемът да се проучи от различни перспективи, като се изследва какво мислят директорите, учителите и учениците за тормоза в училище.

ICCS 2016 измерва нивата на тормоз в училище през очите на учениците, които споделят дали и колко често са били подложени на различни форми на тормоз в училище. Резултатите показват, че в много държави, включително България, вербалният или физическият тормоз са често явление.

Фигура 7 показва дела на учениците в България и средно за ICCS, които са посочили, че поне веднъж през последните три месеца преди изследването са били подложени на различни форми на физически или вербален тормоз.

Фигура 7

Според данните на учениците вербалният тормоз е най-очевидната проява на насилие в училище. Всеки втори осмокласник е бил обект на вербален тормоз. Това, разбира се, не означава, че не съществува и физическо насилие в училище въпреки сравнително по-малкия процент ученици, които са посочили, че са били обект на физически тормоз – средно около 17%. Най-малко ученици са споделили, че са били обект на кибертормоз – 12% (в България с 2 процентни пункта повече от средното за изследването). Важно е да отбележим, че България е сред държавите, в които най-голям процент ученици са споделили за кибертормоз. По-голям е техният дял само в Литва (14%), Малта, Норвегия и Русия (по 13%). Най-малко ученици са посочили, че са били обект на кибертормоз, в Холандия, Италия, Белгия и Китайски Тайбей – по 6%.

Фигура 8

Момчетата, както и учениците с по-ниски резултати на теста по гражданско образование, са били обект на физически и вербален тормоз по-често. Те са с 4 процентни пункта повече от учениците с високи резултати. Момчетата, които споделят, че са били тормозени, са с 3 процентни пункта повече от момчетата.

Как директорите възприемат тормоза в училище и смятат ли, че той е сериозен проблем, става ясно от данните, представени на фигура 8. Показан е делът на учениците в училищата, директорите на които са посочили, че поне веднъж месечно са възниквали описаните ситуации.

Данните показват, че най-честите форми на тормоз са тези между учениците. Изглежда, че за форми на насилие в училище сигнализируют предимно учениците, но не и техните учители и родители.

За да се определи какви дейности срещу тормоза (включително и кибертормоза) се предприемат най-често в училище, се използват няколко въпроса с предварително дефинирани възможности, сред които: срещи и дискусии с ученици и родители, конкретни обучения на учителите, конференции и срещи с експерти и др.

Фигура 9 показва процента на учениците в училищата, директорите на които са посочили, че през учебната година са били осъществени описаните дейности за предотвратяване на тормоза.

Фигура 9

В почти всички държави в изследването се акцентира върху инициативите за информиране на учениците за тормоза и за формиране на умения за отговорно поведение в интернет. Като цяло, дейностите срещу тормоза се осъществяват преди всичко в класната стая (ICCS средно: 94%, България: 98%). От друга страна, сравнително по-рядко се провеждат инициативи срещу тормоза, предназначени за учителите, като обучения за повишаване на тяхната увереност безопасно да използват интернет, но и да могат да формират такива умения у учениците. Най-слабо застъпени са специализираните конференции и семинари по теми, свързани с тормоза и кибертормоза.

Колко сериозен е проблемът с тормоза в училище и защо е важно той да бъде проучен задълбочено? Друго международно изследване – PISA 2015 – също целенасочено изследва тормоза в училище. Целевата група на PISA не се различава съществено от целевата група на ICCS – тя включва 15 – 16-годишните ученици. Данните, които са събрани през 2015 г. при провеждането на PISA 2015, не се различават съществено от данните на ICCS 2016. Те допълват общата представа за този проблем в българските училища. Ето накратко какви изводи бяха направени от PISA²⁾.

Данните показваха, че тормозът – физически и вербален – е разпространен навсякъде. Средно в държавите от ОИСР 11% учениците са посочили, че сравнително често (няколко пъти на месец) са били обект на подигравки (България 12%); 8% – че за тях са били разпространявани обидни и неверни слухове (България 12%), и т.н. Средно около 12% от учениците в ОИСР са били жертва на някаква проява на тормоз, докато в България това са 25% (всеки четвърти ученик). Момчетата по-често са ставали обект на тормоз в сравнение с момичетата, но за момичетата по-често са били разпространявани неприятни слухове.

Тормозът има ясно изразено отрицателно въздействие върху образователните постижения на учениците, тъй като влияе върху способността им да се фокусират върху учебните задачи. Например според данните на PISA учениците в училищата, в които тормозът е по-често срещан, имат с 47 точки по-нисък резултат по природни науки в сравнение с учениците в училищата с по-ниски нива на тормоз.

Тормозът е една от най-жестоките форми на стрес, на които учениците са подложени. Продължителният стрес може да доведе до сериозни проблеми, свързани не само с образованието на учениците, но и с тяхното психическо и емоционално развитие, с общуването и адаптирането им към училищната среда. Около 26% от учениците, които често са били обект на тормоз, посочват сравнително ниско равнище на удовлетвореност от живота. Жертвите на тормоз в училище често решават да не посещават училище, което несъмнено се отразява на тяхната подготовка.

Без съмнение, ограничаването и преодоляването на проявите на тормоз в училище ще доведе до подобряване на цялостния училищен климат и до създаване на подкрепяща среда за учениците. В училищата, в които се констатира сравнително ниски нива на вербален и физически тормоз, учениците са по-склонни да спазват общоприетите правила и да ги приемат като честен и необходим позитивен регулатор на взаимоотношенията си с останалите ученици и с учителите.

Как учениците възприемат своята европейска идентичност?

Освен тест и въпросници инструментариумът на ICCS 2016 включва европейски модул, предназначен за учениците от държавите в Европейския съюз (ЕС). С него се проучват специфични за Европейския регион характеристики на гражданското образование. Петнадесет държави/региона, които участваха в ICCS 2015, се включиха и в регионалния модул. Това са: Швеция, Норвегия, Дания, Холандия, Белгия, Италия, Малта, Финландия, Естония, Латвия, Литва, Словения, Хърватия, България и регион Северен Рейн-Вестфалия (Германия).

Европейската идентичност и нейните характеристики са обект на редица изследвания през последните години, както и на анализи доколко хората осъзнават своята принадлежност към Европа и ЕС. Някои изследвания са посветени конкретно на връзката между националната идентичност на гражданите,

Фигура 10

от една страна, и принадлежността им към по-широката общност на ЕС, от друга. Според едни автори националната и европейската идентичност могат да съжителстват позитивно, но според други националната идентификация е препятствие за ефективната европейска интеграция.

Резултатите показват, че мнозинството от учениците имат силно чувство за европейска идентичност. Най-силно изразено е то сред учениците във Финландия (56 точки от скалата), Хърватия, Норвегия и Словения (по 55 точки), Литва, Малта и Италия (по 54 точки). Индексът на тези държави е по-висок от средния индекс за ICCS от 53 точки. Индексът на българските ученици е незначително по-нисък – 52 точки. Най-ниско равнище на възприятието за европейска идентичност се наблюдава в Латвия – индексът е 48 точки.

В повечето държави от ICCS момичетата изразяват по-силно чувство за европейска идентичност в сравнение с момчетата. В България обаче не се наблюдава разлика между възприятията на момичетата и момчетата.

Фигура 10 показва дела на учениците в България и средно в изследването, които са отговорили положително на въпросите, чрез които се определя доколко те възприемат себе си като европейци и какво означава за тях да бъдеш европейец.

Мнозинството от учениците показват чувство на принадлежност към Европа и ЕС. Делът на българските ученици, осъзнаващи ясно своята европейска принадлежност, не се отличава съществено от средните показатели за изследването, макар че във всички аспекти е с няколко процентни пункта по-нисък. Ако проследим данните за отделните държави, участвали в европейския модул, ще видим, че те варират значително. Например:

- най-много ученици се гордеят, че тяхната държава е член на ЕС, в Белгия и Литва (по 93%), а най-малко – в Латвия (84%);

- най-голям дял ученици се чувстват като част от ЕС в Италия (89%), а най-малък – в Холандия (61%);

- най-много ученици възприемат себе си първо като гражданин на Европа, а след това като гражданин на света, в Хърватия (89%) и най-малко – в Латвия (67%);

- най-голям дял ученици се чувстват като част от Европа в Италия (93%), а най-малък дял – отново в Латвия (73%);

- най-много ученици се гордеят, че живеят в Европа, в Белгия, Финландия и Норвегия (по 96%), а най-малко – в Латвия (87%);

- най-много ученици се възприемат като европейци в Хърватия, Финландия и Словения (по 98%), а най-малко – в България и Швеция (по 91%).

Присъствието на Европа и европейската тематика в учебните програми

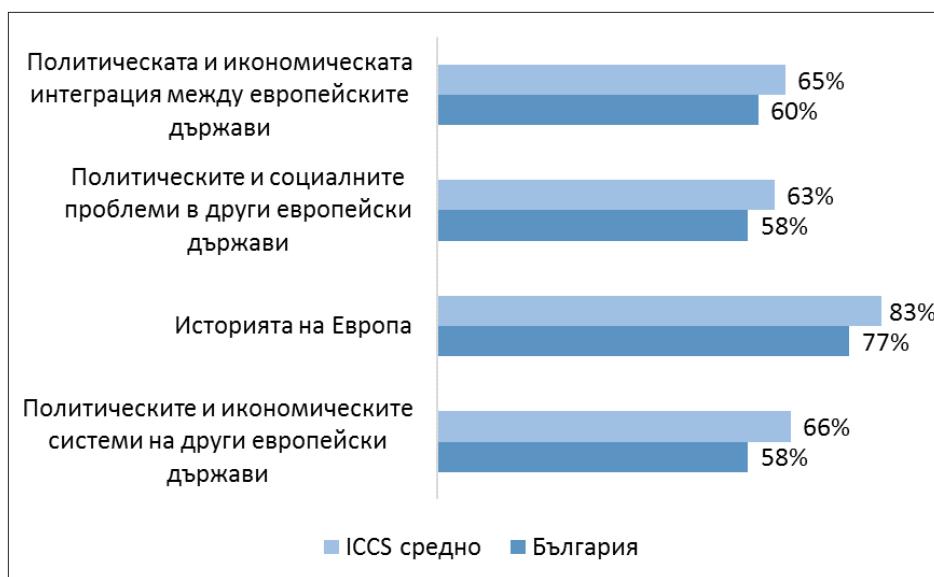
Според доклада на мрежата „Евридика“ от 2012 г.³⁾ европейската тематика е представена достатъчно задълбочено в учебните програми в повечето от

европейските държави. Акцентът е върху теми като: европейска идентичност; европейска история, култура и литература; икономическо, политическо и социално развитие на Европа; институции на ЕС и тяхното функциониране и др.

Европейският модул на ICCS, от своя страна, цели да проучи до каква степен на учениците е предоставена възможност да изучават в училище различни аспекти, свързани с ЕС и Европа, сред които:

- политически и икономически системи на европейските държави;
- история на Европа;
- политически и обществени проблеми на европейските държави;
- политическа и икономическа интеграция между европейските държави (например ЕС).

Резултатите са представени на следващата фигура 11. Тя показва колко процента от българските ученици са посочили, че са имали възможност да се запознаят в училище с изброените проблеми или теми. Националните данни са сравнени с усреднените данни на държавите в ICCS.

Фигура 11

И четирите изброени аспекта, свързани с Европа и ЕС, са застъпени по-ограничено в обучението по гражданско образование в българското училище в сравнение с останалите участници в изследването. Учениците имат най-голяма възможност да изучават историята на Европа. Изучаването на останалите европейски теми е представено по-слабо, като около полови-

ната от учениците са посочили, че са имали възможност да се запознаят с тях в училище.

Отношението на учениците към свободата и ограниченията за придвижване, както и към имиграцията в Европа

Правото на европейските граждани свободно да се придвижват и да пребивават на територията на държавите членки на ЕС, е фундаментално условие за създаването на обединено икономическо пространство в рамките на Съюза. Как младите хора се отнасят към свободата на придвижване в ЕС и възможните ограничения за това, става ясно от отговорите им на шест въпроса, които са включени в европейския модул на ICCS. Данните са представени на фигура 12.

Фигура 12

Почти всички ученици във всички държави в изследването подкрепят свободното придвижване и трудовата мобилност в рамките на ЕС. Същевременно значително по-малък дял от учениците – около една трета – са склонни да приемат различни форми на ограничение на придвижването и наемането на работа при определени условия. Момчетата са по-склонни да приемат

ограничаване на свободното придвижване, отколкото момичетата. Освен това учениците с по-високи резултати на теста на ICCS във всички държави също смятат, че трябва да има известно и при определени условия ограничаване на свободата на придвижване, за разлика от учениците с по-ниски резултати.

Според данни на „Евростат“ през 2015 г. 4 700 000 души са имигрирали в някоя от държавите в ЕС. Сред тях приблизително 2 700 000 души идват от държави извън Съюза. През последните години миграционната криза достигна застрашителни размери и се превърна в заплаха за икономическата и политическата стабилност на европейските държави. Без съмнение, днес това е един от най-важните проблеми на европейско равнище наред с тероризма. Допитването до учениците, осъществено чрез европейския модул на ICCS, също показва, че за мнозинството от тях имиграцията и тероризмът са най-важните проблеми на европейските държави. Освен това изследването проучва също и отношението на осмекласниците към имиграцията и принципа за равните права и възможности за имигрантите. Нагласите на учениците се измерват посредством следните няколко въпроса, включени в европейския модул.

– Имигрантите трябва да имат възможност да продължат да говорят на собствения си език.

– Децата на имигрантите трябва да имат същите възможности за образование, каквито имат и другите деца в страната.

– Имигрантите, които живеят в страната няколко години, трябва да имат възможност да гласуват на избори.

– Имигрантите трябва да имат възможност да следват своите обичаи и начин на живот.

– Имигрантите трябва да имат същите права като всички останали в държавата.

Данните от отговорите на учениците позволяват да се формира скъла, която илюстрира отношението им към принципа за равни права на имигрантите. Най-висок индекс имат учениците в Швеция (53 точки), а най-нисък – учениците в Латвия (43 точки). Индексът на българските ученици е сравним със средния индекс за участниците в изследването: съответно 46 и 48 точки. Сравнението с данните от ICCS 2009 показва, че през 2016 г. по-малко ученици приемат, че имигрантите трябва да имат равни права с останалите граждани, отколкото през 2009 г. Тази динамика е най-ясно изразена сред българските ученици, като техният индекс се е понижил през 2016 г. с 6 точки (средно за изследването понижението е 0,6 точки).

В повечето държави момичетата са по-склонни да приемат, че имигрантите трябва да имат същите права, както и останалите граждани, в сравнение с момчетата. Най-съществена разлика между нагласите на момичетата и момчетата се наблюдава във Финландия (6 точки разлика) и Швеция (около 5 точки разлика). В България разликата не е чак толкова голяма (2 точки, каквато

е и средната разлика за изследването). Както може да се предполага, по-толерантни са учениците с по-високи резултати на теста за разлика от учениците с по-ниски резултати, които са по-малко склонни да приемат, че имигрантите трябва да имат равни права.

Фигура 13 съдържа информация за дела на учениците в България и средно в изследването през 2016 г., избрали възможност „напълно съгласен/съгласна“ и „съгласен/съгласна“ по отношение на следните няколко твърдения.

Фигура 13

По повечето въпроси позицията на българските ученици не се различава съществено от позицията на учениците от останалите държави. Независимо от това има два аспекта, при които наблюдаваме разлики, които заслужават нашето внимание.

Най-малко български ученици – едва половината – приемат, че имигрантите трябва да могат да гласуват на избори в страната, в която пребивават. Мнението на българските ученици по този въпрос най-съществено се различава от мнението на учениците в останалите държави в изследването – разликата възлиза на 20 процентни пункта. Значителна е разликата между българските ученици и останалите участници в изследването и по въпроса дали имигрантите трябва да имат същите права като всички останали граждани на държавата, в която пребивават – 12 процентни пункта.

Представите на учениците за Европа и нейното бъдеще

Сътрудничеството сред европейските държави е жизнено важно за поддържането на общо европейско пространство, за единството на гражданите, които споделят общи ценности, и за решаването на общите проблеми. Тази концепция е в основата на осем въпроса в европейския модул, които имат за цел да проучат представите и очакванията на учениците за развитието и бъдещето на Европа и ЕС. Както се вижда, тези въпроси обхващат всички по-значими аспекти на европейската интеграция и сътрудничество.

– Европейските държави трябва да си сътрудничат в опазването на околна среда (например чрез програми за намаляване на замърсяването, програми за борба с климатичните промени).

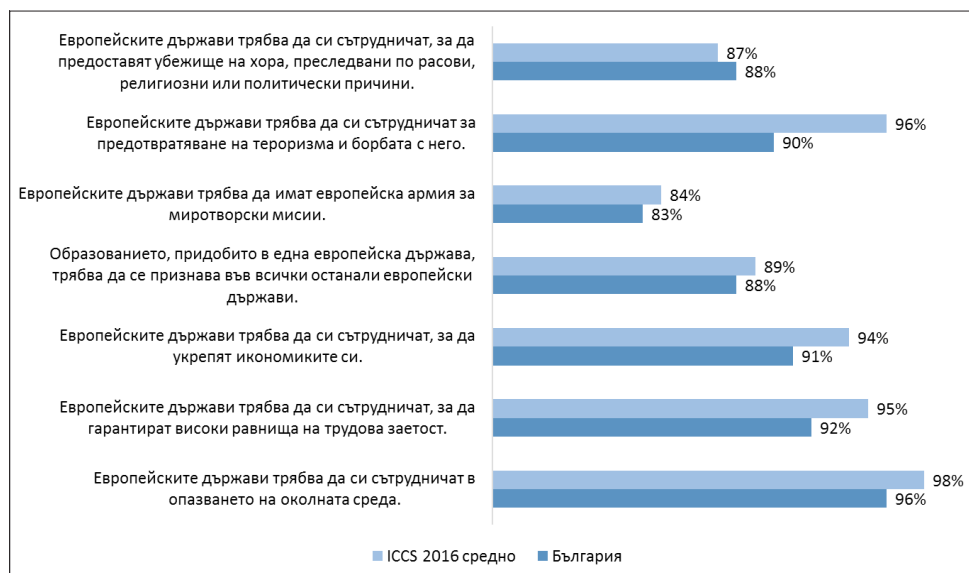
– Европейските държави трябва да си сътрудничат, за да гарантират високи равнища на трудова заетост.

– Европейските държави трябва да си сътрудничат, за да укрепят икономиките си.

– Образованието, придобито в една европейска държава, трябва да се признава във всички останали европейски държави.

– Европейските държави трябва да имат европейска армия за миротворски мисии.

– Европейските държави трябва да си сътрудничат за предотвратяване на тероризма и борбата с него.

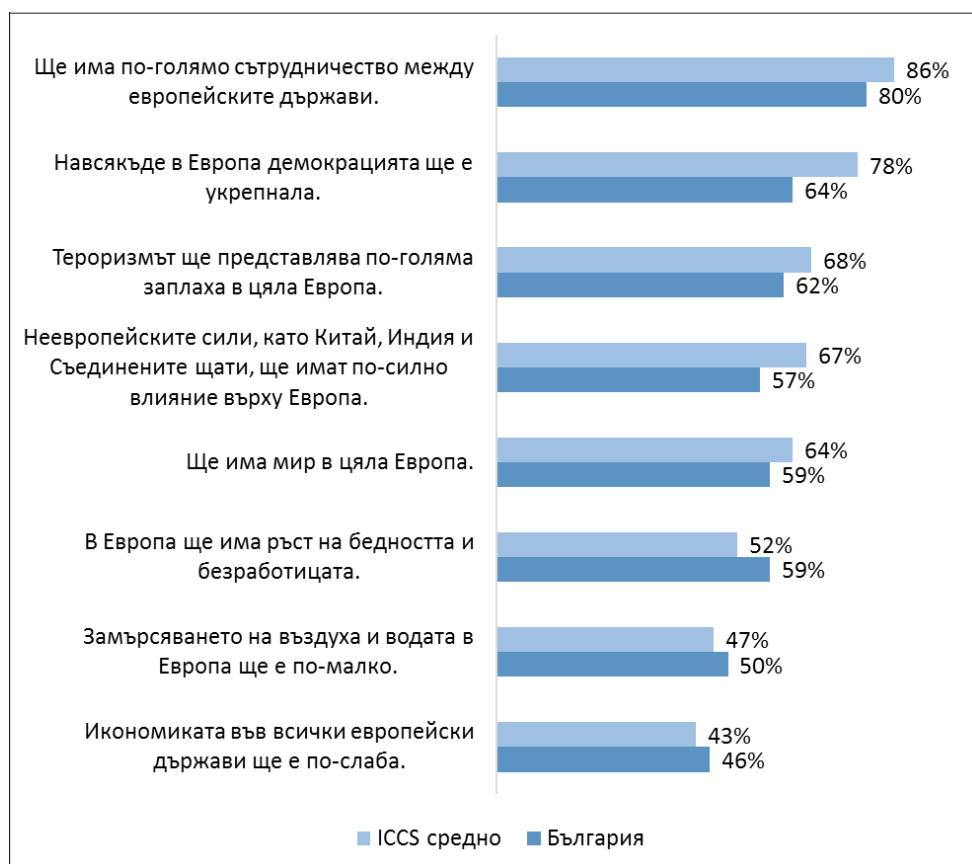

Фигура 14

– Европейските държави трябва да си сътрудничат, за да предоставят убежище на хора, преследвани в своите страни по расови и религиозни причини или заради политическите си позиции.

Мнението на българските ученици по тези въпроси е представено на фигура 14. Направено е сравнение с усреднените показатели на ICCS.

Мнозинството от учениците подкрепят интеграцията и сътрудничеството между европейските държави в различните им форми, но най-вече в областта на икономиката, трудовата заетост и опазването на околната среда. Например почти всички ученици изразяват мнение, че европейските държави трябва да си сътрудничат в опазването на околната среда. Значителна е подкрепата и за икономическата интеграция, както и борбата с тероризма и безработицата. От друга страна, най-малко са учениците, които

Фигура 15

смятат, че европейските държави трябва да формират европейска армия за миротворски мисии.

Как изглежда бъдещето на Европа според учениците, участвали в ICCS 2016? Европейският модул на ICCS проучва позитивните и негативните очаквания на учениците към бъдещето на Европа и сътрудничеството на европейските държави. Целта е също да се определят възможните проблеми и заплахи за Европа според младите хора. За целите на измерването са разработени няколко позитивни и негативни сценария за бъдещето на Европа, като учениците трябва да посочат доколко те са възможни според тяхната преценка. Данните на фигура 15 показват дела на учениците в България и средно в ICCS, които смятат за възможни следните сценарии за развитието на Европа.

Общият преглед на резултатите показва, че според учениците сътрудничеството между европейските държави ще се засилва и демокрацията ще укрепва. За около две трети от тях в Европа ще има мир, а влиянието на държави, като Китай, Индия и САЩ, върху европейските дела ще се засилва. Според значителна част от учениците обаче ще се увеличава заплахата от тероризма; бедността и безработицата също ще представляват проблем за развитието на Европа. Независимо че около две трети от учениците не смятат, че икономиката на европейските държави ще отслабва, то почти половината от тях приемат, че бедността и безработицата ще се увеличават.

Българските ученици са по-скоро песимисти, отколкото оптимисти по отношение на близкото бъдеще на Европа в сравнение със своите връстници в останалите държави. Например сред всички участници в този модул на изследването най-малко са българските ученици, които смятат, че в близко бъдеще (след около 10 години) навсякъде в Европа демокрацията ще е укрепнала.

Ако проследим данните на останалите участници в европейския модул, ще видим, че най-много ученици в Дания, Финландия, Италия, Литва, Холандия и Норвегия смятат, че в бъдеще ще се постигне много по-голямо сътрудничество между европейските държави, а най-малко – в Словения, България и Хърватия.

Най-много ученици в Дания, Финландия, Малта, Холандия и Швеция вярват, че бъдещето на Европа ще е мирно, а най-малко – в Словения, Латвия, Литва и България.

Най-високи са очакванията за засилване на тероризма в Италия, Малта, Белгия и Словения. Най-много ученици в Словения, Италия, България и Малта смятат, че бедността и безработицата ще се увеличават, а най-малко – в Дания, Холандия и Литва.

Повечето ученици имат положително отношение и доверие в Европейския съюз и неговите институции. Например 70% средно за изследването и 66% в България имат доверие в Европейската комисия, а 72% (ICCS средно) и 69%

(България) – в Европейския парламент. Въпреки това, запитани дали биха гласували на местни, национални и европейски избори, най-малък дял ученици посочват, че биха гласували на избори за Европейски парламент например. Най-много ученици (България – 84%, ICCS средно – 85%) ще гласуват в бъдеще на местни избори. По-малко в България (79%), но същият дял средно за изследването (85%) ще гласуват на национални избори и най-малко (България и ICCS средно: 65%) ще гласуват на европейски избори.

Регионалният модул включва и въпроси, чрез които се проучват очакванията на учениците за тяхното индивидуално бъдеще. Резултатите показват ясно изразени положителни очаквания по всички аспекти, включени във въпросника, както показва фигура 16.

Фигура 16

Данните показват връзка между професионалния статус на родителите и очакванията на учениците. Например учениците, родителите на които имат по-висок професионален статус, са по-уверени, че ще си намерят постоянна работа в бъдеще. Обратно, в повечето държави учениците, родителите на които имат по-нисък професионален статус, са по-уверени, че финансовото им положение ще е по-добро от това на родителите им. Тази зависимост е изразена най-силно в Белгия, Хърватия, Италия, Холандия, Норвегия и Швеция. Само в България и Латвия наблюдаваме изключение, като очакванията на учениците за по-добро финансово положение пряко корелират с по-висок професионален статус на родителите и обратно.

И така, ICCS 2016 събира богата база данни и задълбочена информация за гражданското образование в държавите/регионите, които участват в изследването. Резултатите позволяват да се проучат особеностите на гражданското образование и мястото му в националните образователни системи; силните и слабите страни в подготовката на учениците за ролята им на граждани, както и нагласите и отношението им към важни проблеми на гражданското общество и активното гражданство.

Преди всичко проучването показва, че във всички участващи държави/региони гражданското образование е част от училищната подготовка на учениците, макар че не съществува един общоприет подход към него. Наблюдава се тенденция училищната подготовка на учениците по гражданско образование да се съчетава с различни форми на извънкласни дейности на местно и национално равнище. Във всички държави училищата имат значителна автономия по отношение на реализацията на гражданското образование.

Макар че целите на гражданското образование варират в отделните държави, налице е единомислие по някои съдържателни аспекти, които присъстват в учебните програми на всички държави, участвали в изследването.

- Ключови концепции на гражданското образование, като демокрацията, правата и отговорностите на гражданите.

- Познания за обществените, политическите и гражданските институции и как те функционират.

- Развиване на умения у учениците за изразяване и защита на собствено мнение; формиране на критично и самостоятелно мислене; умения за решаване на конфликти и др.

- Изграждане на основни граждански ценности и нагласи: честност, отговорност, ангажираност, гражданска активност и др.

- Разбиране на процеса на взимане на решения и активно участие в гражданския живот и др.

Резултатите на ICCS 2016 показват, че равнището на подготовка по гражданско образование на учениците значително варира както в рамките на една отделна държава, така и между държавите. В някои държави повечето ученици показват добра подготовка по гражданско образование, докато в други преобладаващата част от учениците показват предимно базисни познания по проблеми и въпроси на гражданското образование. Това поражда значителна разлика между учениците с най-ниски и най-високи постижения както в отделните държави, така и между държавите.

Резултатите от ICCS 2016 показват, че не съществува пряка връзка между високите резултати на теста и готовността на учениците да участват в граждански инициативи. Например учениците с по-високи резултати са по-склонни да участват в избори в бъдеще, но не планират да се включат в активния политически живот като възрастни. Можем да предположим, че познаването

на политическите системи и как те функционират, в това число и негативните аспекти на този процес, не мотивира младите хора да се ангажират с политическа дейност в бъдеще. Трябва обаче да подчертаем, че по-високите резултати на теста положително корелират с намерението на учениците да гласуват на избори като възрастни.

Учениците се информират по политически и обществени въпроси преди всичко от телевизията и от родителите си. Те почти не използват вестниците като източник на информация. Използването на социалните медии като среда на гражданска активност и обмен на информация по проблеми на гражданското общество все още е силно ограничено. Според данните от 2016 и в сравнение с 2009 г. повече ученици са се включвали в дискусии по политически и обществени теми; повишила се е и увереността им да участват в различни граждански инициативи. Положителна промяна се наблюдава и по отношение на нагласите на учениците за участие в граждански инициативи в бъдеще, като при момчетата тя е много по-силно изразена в сравнение с момчетата. Данните от 2016 г. показват също, че повече ученици са се включвали в доброволчески дейности в сравнение с 2009 г.

За преобладаващата част от учениците замърсяването, тероризмът, недостигът на вода и храна, инфекциозните заболявания и бедността са сред най-големите заплахи за бъдещето на света. Разбира се, наблюдават се вариации в отделните държави, които може да са повлияни от местния контекст и социално-икономическата ситуация.

Доверието на учениците в политическите институции, като националното правителство, парламента и съда, е нараснало през 2016 г. в сравнение с 2009 г. Наблюдава се спад в доверието към медиите и хората, като цяло. В държавите с утвърдени демокрации и стабилна икономика учениците с по-високи резултати на теста показват по-високи равнища на доверие към гражданските институции. От друга страна, в държавите с по-високи нива на възприемане на корупцията и ниска управленска ефективност учениците с по-високи резултати показват по-слабо доверие в гражданските институции.

Преобладаващата част от учениците приемат, че хората трябва да имат равни права независимо от своя пол (в много държави), етнически произход или раса (в повечето държави). Тази нагласа е много по-силно изразена сред учениците с по-високи резултати на теста.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. Първата част на статията е публикувана в сп. „Стратегии на образователната и научната политика“, бр.6/2017 г.

2. PISA in Focus №74. Публикацията е достъпна на: http://www.oecd-ilibrary.org/education/how-much-of-a-problem-is-bullying-at-school_728d6464-en
3. EURYDICE. (2012). Citizenship Education in Europe. Brussels.

ATTITUDES AND PERCEPTIONS OF STUDENTS TOWARDS IMPORTANT CIVIC ISSUES

(ICCS 2016 Data From the International Study on Citizenship Education)

Abstract. The article presents an analysis of data from International Civic and Citizenship Study (ICCS) 2016. ICCS 2016 includes 24 countries / regions, including 16 in Europe, 5 in Latin America, and 3 in Asia. The Bulgarian study is organized and carried out by the Center for Assessment in Preschool and School Education.

✉ **Dr. Svetla Petrova**

Center for Assessment in Preschool and School Education
125, Tzarigradsko Chaussee Blvd., bl. 5
1113 Sofia, Bulgaria
E-mail: s.petrova@mon.bg